

אונדזערע פארפייניקטע קינסטלער
[Oondzereh Farpeinikteh Kinstler]
Our Tortured/Tormented Artists

By Hersh Fenster (with a foreword by Marc Chagall)

Self-published, © 1951 H. Fenster
Printed by Imprimerie Abécé, 11 Rue Louis-Blanc, Paris

Pages 136–140. Original Yiddish is translated here into Hebrew.

יעקב מונטשניק

Jacob Macznik

1905-1945

מול עינינו עומד צעיר שקט ורציני זה. קומתו ממוצעת, את פניו - בעלות המראה היהודי-ספרדי - עוטה עור כחלחל דק. שערו שחור וגלי. בעיניו אדמומית, עייפות, כאילו לא ישן כל צרכו. הוא מדבר תמיד בלחש, וכאשר הוא מוציא מילה מפיו, הרי זה רק לאחר שיקול דעת והתבוננות.

אותו ואת אשתו, הקדושה סוניה (שרה), הכרתי בשנת 1929. הוא אמר שהוא צייר, ושהגיע מלודז' לפריז, כדי להמשיך את לימודי האמנות, ושאשתו עובדת במפעל לייצור מעילי עור.

הם התגוררו בחדר במלון, באחד מרבעי הפועלים הישנים, העניים וצפופי האוכלוסין. קירות חדרם היו מעוטרת בציורי השמן שלו. פה ושם, בתוך עציץ או כוס מים - עמדו כמה פרחים רעננים.

לפני חלון החדר הפתוח, היה פרוש מלא רוחב העין, נוף של גגות גבוהים ונמוכים. שם, בחדר בבית המלון, היה אכן המקור לציורו של האמן "גגותיה של פריז", שהוצג לאחר מכן, יחד עם יצירות נוספות שלו, בפריז ובלודז'.

ההרהורים אותם הוא הביע, היו ביטויים של נדודיו וחיפושיו. לאחר תקופה קצרה, הם עברו לחדר סטודיו, ברחוב רי פרל 2. שם התגורר בעבר הצייר המפורסם דואניה-רוסו.

היה זה חדר סטודיו שקירותיו היו עמוסות בתמונות, ומדפים שעליהם היו מונחים ספרי אמנות, ויצירות ספרותיות בידיש ובצרפתית.

שתי כנריות זימרו שם בתוך הכלוב, מפעם לפעם היו מתעופפות החוצה, וממלאות את חלל החדר העבודה בזמרתם.

למעלה, במפלס העליון של הסטודיו, שכן המטבח, ששימש גם כחדר האוכל. שם גם היתה האישה תופרת במכונת התפירה בגדים אותם היא נטלה מהמפעל, כשתוך כדי התפירה היא מפזמת לחן עממי. בעלה, האמן, שפעמים רבות עמד ליד קרש הגיהוץ וגיהץ את הבגדים, היה מזמזם גם הוא לעיתים נעימה מוכרת.

אשתו של י. מונטשניק, הקדושה סוניה - תצלום

* *
*

סוניה, בתו של חייט יהודי עני מלודז', היתה נראית כבת למשפחה רבנית ומיוחסת. היא אהבה ללבוש בגד משי או קטיפה שחור. היא היתה מוזיקלית ביותר, והיתה מופיעה בקונצרטים של "הזמיר" הלודז'אי, ושרה ב"סימפניה התשיעית" של בטהובן בעברית.

היא אהבה מאד לשיר שירי עם עבריים. בעלה, יענקל, היה גם הוא שר לפעמים במוצאי שבת, אבל שיריו היו לרוב עצובים, עגומים; שירים של דלות יהודית, של כאב יהודי. ותוך שהוא יושב ליד השולחן, היה טופח לפתע בידו הימנית על ברכו הגרומה, ועובר לשיר נעימות עליזות, כאילו רצה לשחרר את עצמו מהניגונים העצובים והמדוכדכים; והיה מתחיל לספר סיפורים והלצות שנונות, ולעיתים קרובות היה צוחק אז במלא פיו.

הוא נולד בעיר לודז', ב-4 בדצמבר 1905. אביו, רבי ישראל, חסיד אלכסנדר, עסק לפרנסתו במשיחת רהיטי עץ בלכה. הוא העניק לבנו, יעקב, כינוי יהודי מסורתי, שלח אותו ללמוד בתלמוד תורה, ואף היה לומד עמו בעצמו חומש עם פירוש רש"י.

בעת מלחמת העולם הראשונה, עזב אביו יחד עם בני משפחתו את לודז', ונסע אל קרוב משפחה שהתגורר בכפר פוטוק¹ הסמוך לקלץ².

שם אהב יענקל³ לשוטט, ללכת אל הנהר שזרם בכפר, שם היה יוצר צורות שונות של בעלי חיים. מאוחר יותר עברו ההורים עם ילדיהם לקלץ, ושם מצאו את פרנסתם הדלה מאפיית מיני מאפה קטנים, אותם היה בנם הצעיר, יענקל, נושא מידי יום במשך חצי יום למכירה בבתי המזיגה בקלץ. כשאת חצי היום השני היה מקדיש ללימוד, ציור וקריאה.

מונע על ידי דחף עמוק להתמסר לציור, הוא נסע בשנת 1922, מחוסר אמצעים, מלודז' לוורשה, ונכנס לאקדמיה המקומית לאמנות.

בימים הוא לומד באקדמיה, ובלילות הוא עובד עד השעות המאוחרות בעיטור אלבומים במוטיבים שונים, כדי להרוויח את פת לחמו.

בשנת 1928 הוא מתחתן, ובאותה שנה הוא מגיע עם אשתו לפריז, להמשיך את לימודי האומנות.

יום אחד, באביב 1937, הוא בא אלי, ראשו - כפי שהיה לעיתים קרובות - מעט מורכן, ואומר לי בקול כמעט מתחנן:

הבה ניסע שנינו לפולין. אני אצייר שם, ואתה תכתוב.

¹ Potok. כפר הממוקם 36 ק"מ דרומית מזרחית לקלץ.

² Kielce. עיר בדרום מרכז פולין, 127 ק"מ דרומית מזרחית ללודז'.

³ כינוי ליעקב.

מונטשניק בשנת 1937, כשצייר את בתי הכנסת היהודיים בפולין – תצלום

כוונתו של ידידי הבלתי נשכח היתה לצייר את בתי הכנסת העתיקים שלנו, שעל אדמת פולין.

תגיע סערה - הוא אמר בקול רועד - ולא יותר מהם זכר, מהמונומנטים היהודיים.

הוא, עם נשמת האמן שלו, צפה וחש את הסערה העזה, עוד טרם בואה.

אנו ניסע, יענקל.

מכיוון ולא היו בידו אמצעים בכדי להוציא לפועל את שליחותו הנשגבה - להנציח את בתי הכנסת היהודיים העתיקים בפולין, כזכר לדורות של חיים יהודיים בארץ זו, בטרם יחרבו על ידי רוח סערה - הוא נקש על דלתותיהם של כל הארגונים היהודיים, ודיבר על חשיבות הצלת המונומנטים היהודיים, כל עוד הזמן מתאים לכך. (בגרמניה כבר שרפו אז בתי כנסת יהודיים).

עם ארגז כלי הציור שלו, צבעים ומכחולים, הוא יצא לפולין, ובראש ובראשונה הועיד את פניו אל פראג, כדי לצייר שם את ה'אלט-נוי שול'.

המבנים כאן - הוא כותב משם - עצובים ומטילים אימה. הם מזכירים תהלוכות קדושות. וכשפעמון כנסיה מצלצל, אני נרעד, כאילו הייתי אחד מאותם יהודים שחיו בתקופה ההיא.

פראג, ה-5/6/1937

פנסטר היקר! כפי שאתה רואה, אני כבר בפראג. זו עיר יפה, מלאה במבנים עתיקים. אלא שהם בעלי אופי שונה לחלוטין מהמבנים העתיקים שבפריז, הם עצובים, ומטילים אימה, הם מזכירים תהלכות קדושות. וכאשר פעמון של כנסיה מצלצל, אני נרעד, כאילו הייתי עוד אחד מאותם היהודים שהתגוררו כאן פעם.

מיטב דרישות השלום עבור לטקה וחי'לה.

יעקב מונטשניק

פראג ה-5/6-1937
היירג פֿרענדל! וו אנהיי זעהט פון אפ
לוק און פראג א טונע טראט פול מיט אלע
עק בויגערס נור פון עיג אן אנהייגן גיל-
דאקטאט וו פו אלעל ערפיניגס און פארט
זיי זייען טלויזיע און ווארפן אן אלעמ
זיי זייען און הויכע פראלעטיס
און אז א פֿיגור זיי זייען עט אן אונז קינד
אן א-לעט אלע וו נואלד צווייגן נויט אונז
פון זייען אונז אלע היי זיי צווייגן אן אונז
זיי זייען אונז פֿאך אונז און וויילא
זיי זייען אונז

צילום גלויה של מונטשניק אל ה. פנסטר

לאחר מכן נפגשנו בטורנא (טֶרְנוֹב⁴). בהנאה מרובה הוא הוציא ממפת הציירים שלו את בתי הכנסת של פֶּשְׁבוֹרֶק⁵ וְרִישָׁא (ז'שוב⁶), אותם הוא צייר, והראה לי.

לאחר מכן נסענו שנינו לעיירת הולדתי, בֶּרְנוֹב⁷, לעשות את השבת בביתו של אבי.

בשבת לאחר הסעודה, הוא נשא נאום בפני הנוער בברנוב בנושא האמנות.

יצאנו באניית קיטור לצוֹזְמִיר (סְנְדוֹמִיִז⁸), העיר הפולנית העתיקה, השוכנת סמוך לנהר הויסלה.

סיירנו ברחובותיה, במונומנטים של עיר זו.

כשהצצנו אל תוך הקתדרלה המקומית, הזדקק מיד אל מול עינינו ציור שמן גדול. ב"יצירת אמנות" זו נראו שני יהודים, עם זקנים ארוכים והבעות פנים מוזרות, סוחטים את דמו של ילד נוצרי לתוך כלי לשם שימוש בפסח...

במצב רוח מדוכדך ובתחושת סליחה, עזבנו מיד את המקום בו תלה אותו "ציור" במקום מכובד, כדי שאלו שמתפללים אל אלוהי האהבה, הרחמים והסליחה, יוכלו לשאוב ממנו השראה בעת התפילה...

⁴ Tarnów - טורנה בפי היהודים. עיר בדרום מזרח פולין, וצומת רכבות מרכזית בפולין. Przeworsk⁵.

⁶ Rzeszów - רישא בפי היהודים. העיר הגדולה ביותר בדרום מזרח פולין.

⁷ Baranów Sandomierski, כפר או עיירה בדרום מזרח פולין, שוכן על גדות נהר הויסלה.

⁸ Sandomierz - 'צוזמיר' בפי היהודים. עיר בדרום מזרח פולין, מפורסמת בזכות העיר העתיקה שלה, המהווה מוקד משיכה לתיירים. סנדומיז' גדלה במהירות במהלך שנות ה-30 של המאה הקודמת. העיר משתרעת לגדות נהר הויסלה.

יצאנו אל הסימטאות היהודיות הנעימות והחמימות. חלונות הבתים היו פתוחים. ניגשנו אל אחד החלונות הפתוחים הנמוכים: ליד שולחן סנדלרים נמוך, עם מעט חוטים וחתיכת שעווה אדמדמה, ישב זקן חביב, עטור זקן לבן כשגלג. הוא היה נראה כמו אחד האבות. הוא קם, וניגש אל החלון, כשהוא אומר:

שלום עליכם, יהודים. מהיכן אתם מגיעים? ומה שמכם?

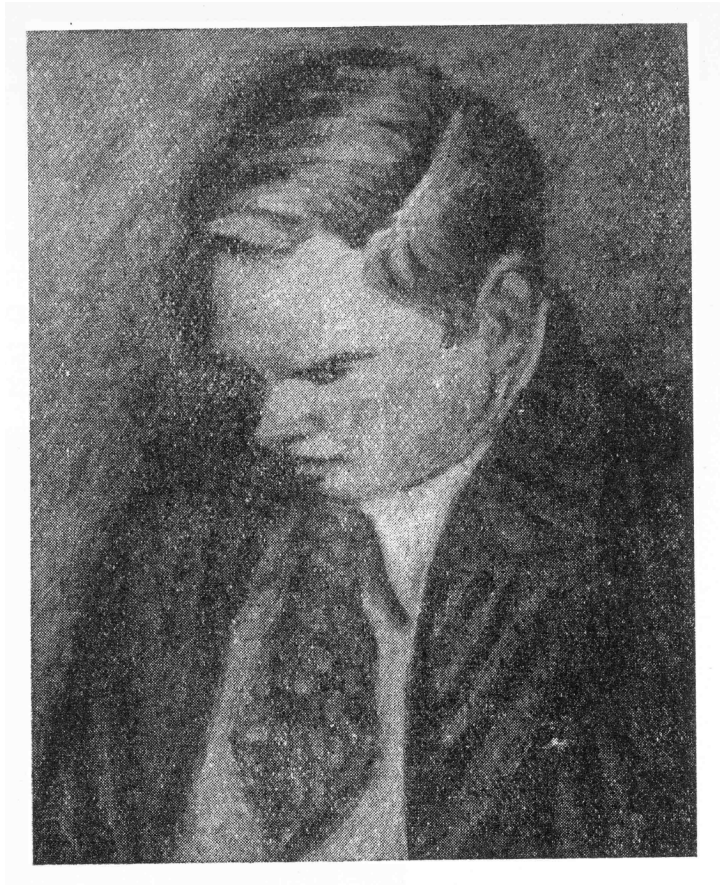
אחר שאמרנו לזקן את שמותינו ואת מוצאנו, הוא ענה בחיור:

יהודים מפשדבוז', ציור שמן

י. מונטשניק

אוסף גב' אסתר מיידל'נסקי - פריז

י. מונטשניק, דיוקן של המשורר לייב מלאך, ציור שמן

ואני, שמי לייב לֵס. 'לס' זהו הלא יער, ואני צעיר ורענן כמו יער.
מעיין של חמימות נשפך מיד על פניו הצעירות של האמן.
הוא החזיק ארוכות את ידו של רבי לייב בתוך ידו בעת הפרידה.
באותו יום, לפנות ערב, יצאנו לקורוב⁹, שם רצה יענקל לצייר את מבנה בית הכנסת.
כשנכנסנו לבית הכנסת, התפעלנו ממראהו של ארון הקודש החטוב ברוב הדר, מהעמוד והבימה, אותם -
מחמת יופיים - צילמנו מיד. אבל לא פחות מכך התלהבנו מרבי יוסק'ה סופר, שהיה החזן בבית הכנסת;
מפניו הנאות והמחוטבות, ומהליכתו הדיסקרטית והאריסטוקרטית.
רבי יוסק'ה סיפר לנו - בין סיפורים מעניינים אחרים - על שאול וואהל, המלך ליום אחד. לאחר מכן ביקרנו
בעיירה זְװיחֹסְט¹⁰, עם יהודיה הלבביים, עם הנוער היהודי העובד המלא באידיאל. ידידי הלך עם
הצעירים, ושוחח עמם עד שעות הלילה המאוחרות.
בבית הכנסת הראה לנו השמש פרוכות עתיקות יפות.

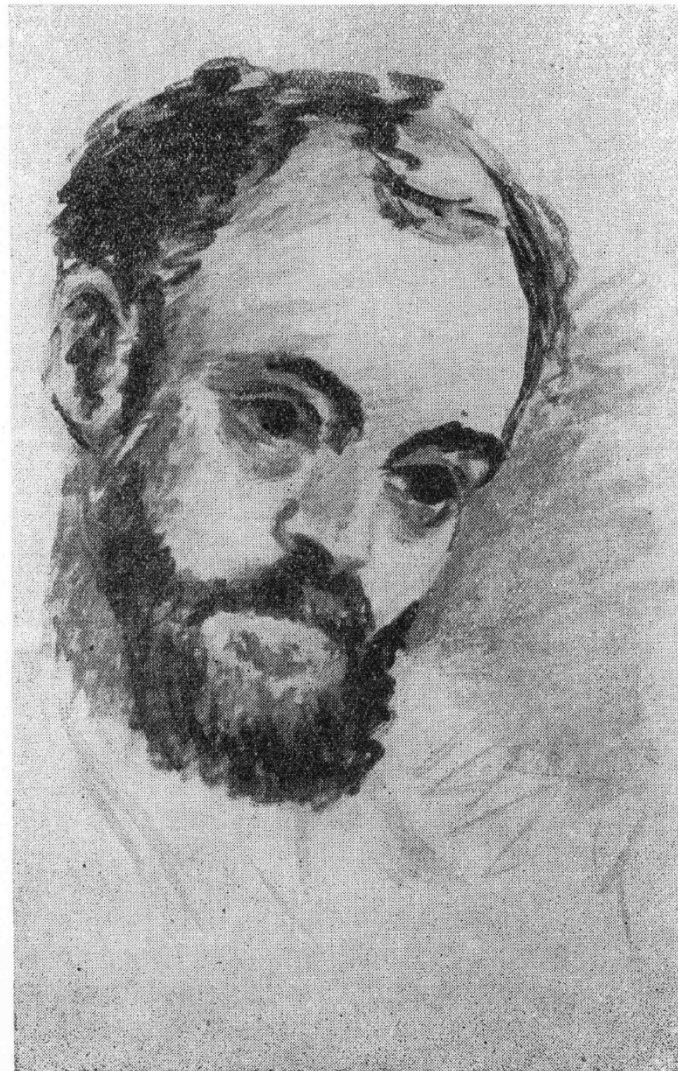
⁹ Kurów.

¹⁰ Zawichost. עיירה בדרום מזרח פולין, שוכנת על גדתו המערבית של הויסלה.

למחרת בבוקר מצאנו את העיירה מלאת החיוניות שונה לחלוטין: דאגה היתה שפוכה על פני היהודים. נפוצה שמועה שמצאו ביער סמוך שני יהודים הרוגים; מה שלאחר זמן מה התברר כשמועת שווא, ועד מהרה קבלה העיירה שוב את ארשת הפנים הקודמת שלה.

יענקל נעמד לצייר את בית הכנסת. צעירים וזקנים עמדו והביטו. המשכנו לנדוד על פני יישובים יהודיים אחרים, טבלנו בתוך יהדות.

בלודז' הוא הוביל אותי ברחבי העיר, הראה לי את הרובע "בלוט" - משכן הדלות היהודית, אליה הוא היה מחובר. הוא הלך עמי בין ה'שטיבלעך' החסידיים. רושם עז עשה עליו השטיבל של "החסידיים המתים" - כך מכנים אותם, את חסידיו של רבי נחמן מברסלב. לאחר מנחה ומעריב ישבו יהודים ליד שולחן ארוך, מואר באור קלוש, והקשיבו ליהודי שלמד עימם, כשהוא אוחז ספר בידו, ואומר: "הרבי, זכותו יגן עלינו, אמר...".

י. מונטשניק, דיוקן של הסופר וולף ז'בירקה, ציור שמן
אוסף ה. פנסטר

נפרדנו. לאחר מספר ימים קיבלתי ממנו מכתב, שהוא עוד היה רוצה לצייר עוד בתי כנסת כל שהם, אבל אין לו כסף. אין לו אפילו עבור הוצאות הנסיעה לפריז, שם אמור להיערך בקרוב קונגרס התרבות היהודי, שם תוצג גם תערוכת ציורים של אמנים יהודיים.

הוא חזר לפריז עם עשרה בתי כנסיות מצוירים. הוא היה אמור לצייר יותר מארבעים...

בפריז הוא ניגש לעבודתו. הנושאים אותם הוא מצייר, הם הביטוי העמוק ביותר של נשמתו, של חווייתו העמוקות ביותר. אנו מוצאים אצלו דבר שהיה נראה כאילו שמוצאו מחופי הים התיכון: יחס חם ולבבי מאד אל הנושאים אותם הוא מצייר. די אם נעיף מבט על ציורו: "יהודים מפּשְׁדְבוֹז"¹¹, ומיד נחוש בהם: בחמימות הלבבית ובחיבור שלו לעמו.

דיוקן עצמי, ציור שמן

י. מונטשניק

¹¹ Przedbórz. עיר השוכנת 151 ק"מ דרומית מזרחית לוורשה. באותה תקופה היו 60% מתושביה יהודים. היא השתייכה למחוז קלץ הפולנית, אך קודם מלחמת העולם הראשונה, היתה חלק מרוסיה. לפני מלחמת העולם הראשונה, תיירים היו נוסעים לפשדבוז, לבקר בבית הכנסת העירוני, העשוי עץ, ובבנה בצורה ארכיטקטונית מרשימה.

כך גם כאשר אנו מתבוננים בדיוקן המאד מוצלח אותו הוא צייר, של הסופר והקדוש וולף ווביורקה, שצויר בתקופת המלחמה בטולוז.

ובאיזו אהבה הוא מצייר שני דגיגים קטנים. כיצד הוא עוטף אותם באור ובצל!

כאשר פרצה המלחמה, הוא שהה עם אשתו בהרים, בכפר באוֹבֶרְגֵה. אבל עד מהרה הוא עזב את המקום, והגיע במהירות לטולוז, בכדי לשהות יחד עם הפליטים היהודיים.

הוא היה הולך שם לבית הכנסת המקומי הקטן לפגוש יהודים; שאותו¹², אגב, גם היה בכוונתו לצייר.

בטולוז, בתקופה הנוראה ההיא, הוא הרצה פעם בפני הנוער היהודי בנושא האומנות אצל היהודים.

הוא הצטרף לארגון היהודי הלוחם, והשתדל לאתר עבורם צעירים יהודיים.

בינתיים הוקצו על ידי הממשלה מקומות מגורים, בהם חוייבו התושבים להתגורר. האמן ואשתו עברו ללורבארוס, שבהרי הפירנאים. הוא התגורר בכפר הסמוך, סֶאָרְפּ.

אנו נפגשנו שם שנה וחצי מאוחר יותר. להמשיך לצייר היה לו קשה. הוא עשה מאמצים לנסוע לספרד, ומשם להגיע ללונדון, אל "הכוחות הצרפתיים הלוחמים החפשיים". הוא חלם להקים לצידם מסגרת יהודית נפרדת.

הוא, שעל פניו היתה שפוכה עגמומיות, היה נראה כמו אדם אחר. הוא היה מאד מודאג ונסער.

כשצעדתי אתו פעם אחת בבוקר קיצי, על פני הכבישים רחבי הידיים, הוא דיבר, נסער במיוחד, ממש צעק:

"הסכנה גדולה. צריך לעשות כך וכך. באם זה נחוץ - יש אפילו להכריח יהודים! הזמן דורש אחריות, אין מקום להפקרות. לעולם הגויי - הוא צעק - צריך לומר, שלא אותנו בלבד ישמידו, שאנו יכולים לגרור איתנו גם אחרים!"

לאחר שנרגע מעט, הוא עצר, והחל לדבר על גדולי ישראל מתקופת 'תור הזהב' בספרד: על רבי יהודה הלוי ורבי שלמה אבן גבירול. הוא דיבר, איך הם בוודאי נראו, ואלו בגדים הם בוודאי לבשו.

תמיד הוא עשה עלי רושם, כאילו הגיע מאלו שהם מקומות רחוקים ושטופי שמש, ונפל, שלא מרצונו, לעולם קר, שלא היה העולם שלו. זו היתה הסיבה לעגמומיות התמידית שהיתה נסוכה על פניו.

הוא ניסה להימלט עם אשתו ושתי גיסותיו, פלה ואסתר, לניצה. שם תפסו את כולם, והובילו אותם לדראנסי.

ארבעה שבועות לאחר מכן, ב-1 בנובמבר 1943, הוא גורש משם.

במחנות (כפי שמוסר ידידי, אלימלך טננבוים, שעבר יחד אתו את דרך היסורים, ובנס נותר בחיים), הוא הוכיח מסירות נפש יוצאת מן הכלל. הוא היה מחזק ומעודד כל הזמן את היהודים. והוא בעצמו קיבל הכל באהבה.

¹² אולי: שאותם?

ב-18 בינואר 1945, כשהגרמנים נסוגו מאושפיצין (אשוויץ), הובילו אותו יחד עם אלפי יהודים, תוך כדי סערה משתוללת, למאוטהאוזן, אוסטריה, ומשם לאַבְנֶזֶה - המחנה הנורא ביותר; שם, ב-5 במאי 1945 - יום אחד לפני כניסתם של האמריקאים - עלתה נשמתו המאירה השמימה.

Notes

This is a translation of a chapter in a book written and titled in Yiddish.

This translation was kindly provided by a single, professional, Yiddish-Hebrew translator, Avraham Shapira (under contract to the copyright holder). (Thank you, Avraham!)
The Hebrew is unedited

There may be a few discrepancies with regard to details between this Hebrew version on the one hand, and the English or German (or other) translation on the other hand. With regard at least to some discrepant details, Mr. Shapira feels the Hebrew translation may be more precisely valid. The copyright holder believes the details in the English or German translation may be more precisely valid in all instances.

The French title by the author/publisher was *Nos Artistes Martyrs* (in English, *Our Artist Martyrs*). The book title is sometimes translated from that French title into English as *Our Martyred Artists*, but the Yiddish title of this Yiddish language book is more properly translated as *Our Tortured Artists* or *Our Tormented Artists*:

אונדזערע פארפייניקטע קינסטלער
[Oondzereh Farpeinikte Kinstler]
Our Tortured/Tormented Artists

By Hersh Fenster (with a foreword by Marc Chagall).

Hersh Fenster was an art critic, writer and poet. Fenster wrote in the Yiddish, French and Polish languages; was born in Galicia in 1892 and settled in Paris in 1922; and, worked for a time as secretary of Sholem Asch (the Polish-Jewish novelist, dramatist and essayist). Fenster was personally close to many artists of the *École de Paris* and began as early as 1945 to collect documents particularly about those murdered by the Reich. He investigated at the internment camp in Drancy, visited the surviving families, questioned them, returned to the scenes of arrests by Nazis, interrogated the buildings'

concierges, and consulted with great difficulty the files of the involved prefectures' police departments.

Most of the following notes are in approximately the same sequence as they occur in the .text of the chapter

Jacob Maćznik was the eldest of seven children. Next eldest was the sole daughter, Yenta/Jenta, who was also murdered by the Reich (as was her infant daughter, Frimit). Next eldest after Yenta was Ben/Bendet/Beniek, born 1912 (who preferred the other family spelling, *Moncznik*). Ben, then a sculptor, lived with Jacob and his wife at Rue Perrel in Paris for two years in the mid 1930s. Ben was later wed in the Łódź ghetto; his wife did not survive the Holocaust. Ben survived the Łódź ghetto, and murder and slave-labor camps (Auschwitz and Görlitz; see several citations within and his in-camp, self portrait on the cover of Seidel, Niels, *Die KZ-Außenlager Görlitz und Rennersdorf 1944/45*, Neisse Verlag (Dresden), 2008) of the Reich, to immigrate to New York in December 1946. There, he wedded a German Jewish murder camp survivor April 1948, Grete Samson (see *Le Monde / Le Siècle*, 7 May 1999, *Horizons: Portrait: 1933–1939: la mémoire infernale d'une victime de la Shoah*), who had immigrated to New York in March 1947. Approximately 1947–50, Ben returned to France to acquire as many Maćznik paintings and drawings as possible (which were in the possession of a cousin of Maćznik's wife); he acquired perhaps half or so. Ben, who had owned small galleries in Warsaw and in Łódź, founded and led what became a truly premier picture framing company in New York (with two galleries) serving renowned artists, wealthy individuals, famous figures and some of the most prestigious museums in the U.S. (see *Picture Framing Magazine*, April 2004, pages 20–22, *Industry Mourns Ben Munn*). He shared the acquired Maćznik artworks with his other four brothers, and framed/protected his share well, and also had his canvases conserved/restored when necessary. Ben and Grete had two children; the second was Charles Samson Moncznik. His *Moncznik* was changed to *Munn* in July 1952, retroactive to birth by court order, in conjunction with the awarding of U.S. citizenship to his parents, Ben and Grete; the name change applied to the whole family of four. In the mid 1990s, Charles began being called by his middle name, Samson. Samson Munn was the beneficiary of many stories related to him by his father, including some about Jacob, his wife, their life in the mid 1930s in Paris, etc. Ben died in 2004 and Grete in 2014. Samson, a physician and medical school professor, first became involved in projects and the author of publications related to the Holocaust, to genocide and to similarly heinous human behavior, in 1992. His work in that arena later led to his being honored with the designation *Fulbright Specialist* (in *Peace and Reconciliation Studies*). His curriculum vitae / résumé / Lebenslauf, including genocide-related work, may be found at <http://www.nach.ws/radiologycv.pdf> [last accessed 9 March 2019]. Those Maćznik artworks possessed by Ben, acquired after the Holocaust in France, were inherited by Samson, who has since endeavored to acquire and restore/conservate many more. Samson also created the web site <http://www.macznik.org> [last accessed 9 March 2019].

The family name at the heading of this translation is transliterated from the written Yiddish version of the name just as it appears at the heading of the entry. This Polish family name and word means *flour-man*, or *miller*, in English from older Polish. In Polish, it is essentially pronounced midway between *Mōn'tchnik* or *Mōn'tshnik* on the one hand, and *Mouŋ'tchnik* or *Moun'tshnik* on the other. That is, in the first syllable, there is a slightly rounded “o” ending with a faint “w” sound, as in “tow” or “sew” in general American English, when spoken carefully and very slowly.

This spelling – Macznik – often suffices in English, noting that neither French nor English has the “ą” letter. A more correct spelling of the artist's Polish family name is *Maćznik*. His family also used the spelling *Moncznik*.

For more information about the Rue Perrel address given in the chapter, see: <http://www.macznik.org/Perrel.htm> [last accessed 9 March 2019].

Henri Rousseau, the post-impressionist painter, was also known as *Le Douanier* (the customs officer), a humorous description of his occupation as a toll and tax collector.

Mącznik's atelier (studio) was in the same building, but was not the same atelier. This corrects a small error in the fine book and useful resource, *Pientres Juifs À Paris*, by N. Nieszawer, M. Boyé and Paul Fogel, Éditions Denoël, 2000, on page 223, and in other publications, where the two studios were reported to be one and the same, based on a misunderstanding of this Yiddish sentence in a reading of the Fenster chapter. Also, by personal communication received directly from a still living (2018) contemporary source (Lydie Marie Lachenal), a resident of the building at the same time as Mącznik (and who knew him well), the daughter of the artist Léon Weissberg, confirmation was received by the copyright holder that the two *ateliers* were indeed not the same.

The Aleksander Khasidic movement flourished in Poland from 1880 until it was largely destroyed by Nazi Germany during World War II. This branch is named after the town of its origin, Aleksandrów Łódzki, Poland, about forty-five kilometers from Łódź, which was called *Aleksander* in Yiddish. Prior to the Holocaust, Aleksander Khasidism composed the second largest Khasidic group in Poland — second in size only to Ger. Aleksander Khasidism attracted artisans, merchants and ordinary folk rather than elite Talmudic scholars and richer people who were attracted to Ger. Almost all Aleksander Khasidim were killed in the Holocaust.

Rebbe is a Yiddish honorific meaning *master, teacher or mentor*, such as rabbis and other pious men — then traditionally men (the word is masculine) — who are especially learned in Judaistic scripture, law, etc., typically formal Jewish scribes, ritual slaughterers (kosher butchers), and select others. *Reb'* is a transliteration of the short form as spoken, and *R'* the counterpart as written in Yiddish.

The *rebbe*s of Aleksander formed their own unique emphasis on the service of God and a person's relationship with his or her fellows. That, taken together with the nature of its followers (with fewer elite Talmudic scholars), may account for a somewhat lesser degree of rigidity in following *all* traditional acts and *every detail* of procedure in scripture. The teachings of the later Aleksander *rebbe*s stressed ethics, mysticism and ecstatic religious forms, remaining as religious as other Khasidic groups yet putting somewhat less emphasis on study of the Talmud and perhaps more on Kabbalah and practical, societal implementation of belief. For example, in writing about the Khasidim of Przedbórz⁶², the *Przedborzer Association In Israel and U.S.A.* wrote,

... it was a Chassidism noted for its emotions and virtues, joy, brotherhood among the Chassidim and the love of the Torah. The Alexanderer Chassidim in Przedborz, contrary to the wit and fervour of the Gerer Chassidim, were known for their moderation and restraint, though they were quite fond of drinking which had the power of bringing people together. Any pretext was used to organize a "Kidush"; be it on the Shabbath after the prayers, the "Melaveh Malkah" (a gathering on the conclusion of the Sabbath), a "Yorzeit" meal (a meal on the anniversary of the dead) or religious ceremonies. Sometimes they drank "Lechaim" even on a week day, between the afternoon and the evening prayers. There was always someone who undertook the organization of these

festivities. In his time, it was Reb Berish Maltz, who was himself a member of the Amshinover Chassidim, but since there was not a sufficient number of Amshinover Chassidim in the town to support a separate Shtibel⁵⁶, they joined the Alexanderer Chassidim and were members of the latter.

Reb Yankel Maltz, the brother of Reb Berish, was one of the town's wealthy citizens and supported generously the Shtibel of Alexanderer Chassidim. He donated great sums of money to cover its expenses.

The followers of the *rebbe*s from Aleksander were especially from Warsaw, but also Łódź, where there were approximately 35 houses of prayer and study.

The full name of the artist's father was Israel/Yisrael Kalmen/Kalman/Kalma Moncznik/Mącznik, and in addition to being an Aleksander Khasid rebbe, he was also a practitioner of Kabbalah (קַבְּלָה), renowned as such in Poland and nearby territories.

According to Wikipedia (31 August 2018), the Old New Synagogue of Prague is currently Europe's oldest active synagogue, and the oldest surviving medieval synagogue of twin-nave design, completed in 1270. The older, original Old Synagogue of Prague was demolished in 1867 (replaced by the Spanish Synagogue), leaving the synagogue known today at the Old New Synagogue as newly oldest.

Blood libel is the name given to the notorious, centuries-long, anti-Semitic canard in which Jews were/are accused of kidnapping and murdering Christian children to use their blood in religious rituals. In remote and modern history, blood libel (and other lies) have been used to persecute Jews in Europe, including their murder. In the most common version of blood libel, it is claimed that the blood of Christians, particularly of children, is used in the baking of matzoh for Passover.

Photographs of the painting in Sandomierz:

from the left-most portion of the painting

from the left-middle

So far as the editor can discern, *las* (transliteration of the word used in the original text) has no meaning in proper Yiddish, but it means *forest* in Polish.

Saul Wahl Katzellenbogen, a wealthy and influential Jew, was said in the Yiddish narrative to have been temporary king of Poland one day, reportedly 18 August 1587, or perhaps a few days. In the story, *Wahl* as an appellation appended to his name, based on the Yiddish word meaning "elect"; the story goes that he was temporarily elected king during which an existing deadlock amongst electors regarding who should become king

(between the Zamoyski and Zborowski families) could be resolved. Some historians dispute the story on the whole, noting that a different historical series of events may be true and, because of similar themes, may account for the Yiddish narrative.

In Łódź in the 1850s, Jewish entrepreneurs developed housing in the Polish city of Bałuty (Yiddish, *Balut*), just outside the Łódź city limit. Balut/Bałuty grew haphazardly, without running water or sewer lines. It was annexed to Łódź in 1915, at which time half of Łódź's Jews lived in Balut/Bałuty. Its name connotes poverty.

The Dead Khasidim were those who continued believing after the death of their rabbi, Rabbi Nakhman of Bratislav(a), 1772–1810, who sought God through solitude and simple, unadorned belief and joy, uncluttered by philosophy and theology. A Kabbalist, he became a renowned storyteller during the last four years of his life.

What was undoubtedly meant here was the First World-Wide Jewish Culture Congress (*Erschter alweltlecher jidischer kulturkongres*), that took place 17–21 September 1937 in the Pavilion for Modern Jewish Culture at the World's Fair in Paris (also known as the International Exposition of Arts and Techniques in Modern Life) which took place 25 May to 25 November 1937. The Fair drew 34 million visitors. See <https://ia800204.us.archive.org/9/items/nybc208020/nybc208020.pdf> [last accessed 23 January 2020].

In the 1930s, about two million immigrants lived in Paris. About 150,000 of them were Yiddish-speaking Jews from eastern Europe.

Pshedbuzsh is a town 94 miles south-southwest of Warsaw. At the time, its population was 60% Jewish, and it was in the Kielce province of Poland, but it had been part of Russia prior to World War I. *Pshedbuzsh* is the precise transliteration of the name as written in Yiddish by the author; others have transliterated the name from Yiddish as *Pshedbozsh*. Its name is Przedbórz in Polish and *Pshedbuzh in Russian*, acknowledging that several other spellings exist. It is now in Radomsko County, Łódź Voivodeship, Poland, with 3–4,000 inhabitants, situated on the Pilica River. Before the Second World War, tourists would travel to Przedbórz to visit the architecturally notable, wooden Przedbórz synagogue.

Wolf Wieviorka (also written Wewyorge) was born in 1898 in Żyrardów, Poland (44 km west-southwest of Warsaw), and was a Yiddish writer active in Paris from the time of his settling there in 1923. He authored books, poetry, short stories and literary criticism, including in *Der parizer haynt* (Paris Today) and *Di parizer bleter* (Paris Pages) in Paris; in *Di folkstsaytung* (The People's Newspaper) of Warsaw; in *Der Forverts* (*The Jewish Daily Forward*) in New York; and, in *Di prese* (The Press) in Buenos Aires. During the German occupation, he fled to Nice with his companion Gitele with two of Gitele's daughters. They were ultimately arrested by the French militia in 1943 and deported by the Germans to Auschwitz. Wieviorka died in January 1945 on a death march from Auschwitz.

Loures-Barousse is a township in the Hautes-Pyrénées department (a level of administration below regions and above townships) in southwestern France. Barousse is a region composed of two valleys, with two main cities, one of which is Loures-Barousse.

Sarp is also a township in the Hautes-Pyrénées department. Sarp is under 0.2 miles in diameter, and is about one mile away from Loures-Barousse. They are in the extreme south of France, in the Pyrenees Mountains (separating France from Spain). Sarp is about 12 miles from the Spanish border.

The Drancy internment camp was an assembly and detention camp for confining Jews who were later deported to concentration, slave labor and murder camps during the German occupation of France of World War II. It was located in Drancy, a northeastern suburb of Paris. Between 22 June 1942 and 31 July 1944, during its use as an internment camp, 67,400 French, Polish and German Jews were deported from the camp in 64 rail transports, including 6,000 children. Only 1,542 remained alive at the camp when it was liberated 17 August 1944. Drancy was under the control of the French police until 1943 when administration was taken over by the SS, who placed officer Alois Brunner in charge of the camp. In 2001, Brunner's case was brought before a French court, which sentenced Brunner in absentia to a life sentence for crimes against humanity.

The death march these starving victims endured was probably about 35 miles to a train transit point, and from there by train to Mauthausen.

Literally translated, the kernel Yiddish expression would be “exhaled the noble soul” (noting the author used an expression the translation of which would include “noble”). The Yiddish expression appears here to mean that his body exhaled his soul, thus expressing richly and elegantly his death, noting the precise moment of death.

In fact, Mącznik died several days *after* the arrival to, and takeover of, the Ebensee division of Mauthausen by the Americans. His body is still at Ebensee and the site of his burial known and noted at the memorial site there. He is buried in a dual grave with another Nazi victim.